

О‘SMIRLIK DAVRIDA KASBIY NIYATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bo‘riyev Jasurbek Shavkat o‘g‘li

– Nizomiy nomidagi

Toshkent davlat pedagogika universiteti

“Umumiy psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlik davrida kasbiy niyatlarning shakllanishi va uni belgilovchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy yo‘nalishni tanlash jarayonida o‘smirlar ongida kechadigan psixologik holatlar, shaxsiy va ijtimoiy omillar roli empirik ma‘lumotlar asosida yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘smirlar orasida kasbiy niyatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ular asosida amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, kasbiy niyat, psixologik omillar, ijtimoiy ta’sir, tanlov motivi, kasbiy yo‘nalish, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности формирования профессиональных намерений в подростковом возрасте и психологические факторы, влияющие на данный процесс. Также раскрываются личностные и социальные аспекты, влияющие на выбор профессии подростками. Исследование направлено на определение факторов, оказывающих влияние на профессиональные намерения подростков, а также на разработку практических рекомендаций.

Ключевые слова: подростковый возраст, профессиональные намерения, психологические факторы, социальное влияние, мотивация выбора, профессиональная ориентация.

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of the formation of career intentions during adolescence. It highlights both personal and social factors influencing adolescents' professional choices, supported by empirical data. The research aims to identify the key determinants of career intention among teenagers and develop practical recommendations based on these findings.

Key words: adolescence, career intention, psychological factors, social influence, motivation of choice, career guidance, personal development.

Kirish. Kasbiy yoʻnalishni tanlash inson hayotidagi eng muhim qarorlardan biridir. Ayniqsa, oʻsmirlik davri bu jarayonning asosiy bosqichlaridan biri boʻlib, bu davrda kasbiy niyatlar shakllanishi boshlanadi. Bu davrda yoshlar shaxsiy qiziqishlari, oilaviy muhit, atrof muhit va taʼlim tizimi taʼsirida oʻz kelajagini belgilovchi yoʻnalish haqida fikr yurita boshlaydilar [1]. Shu bois oʻsmirlik davrida kasbiy niyatlar shakllanishining psixologik xususiyatlarini oʻrganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, mehnat bozoridagi oʻzgarishlar, taʼlimning yangi shakllari bu jarayonni yanada murakkablashtirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologik adabiyotlarda kasbiy yoʻnalish masalasi Golland, Super, Krumboltz, Volfolk va boshqa olimlar tomonidan keng oʻrganilgan. J. Gollandning shaxsiy tipologiyasi nazariyasiga koʻra, insonning shaxsiy tipi unga mos kasb tanlashda asosiy rol oʻynaydi [2]. Superning kasbiy rivojlanish bosqichlari esa kasbiy qarorlarning yoshga bogʻliq tarzda oʻzgarishini koʻrsatadi [3].

Krumboltzning ijtimoiy-oʻrganish nazariyasida esa tashqi tajriba va model olish omillari markaziy oʻrinda turadi. Shvartsning qadriyatlar tizimi ham oʻsmirlarning kasbiy tanlovida qanday qadriyatlar ustuvorligini aniqlash imkonini beradi [6]. Volfolk taʼlim psixologiyasi asosida kasbiy motivatsiyaning shakllanishida oʻqituvchining roli haqida fikr yuritadi [7].

Oʻzbek olimlaridan Gʻ.M. Abdujabborova, D. Nurmatova va boshqalarning tadqiqotlari milliy mentalitet va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda oʻsmirlar kasbiy niyatlarining shakllanishiga qanday omillar taʼsir qilayotganini ochib beradi [4][8].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot Toshkent shahri va viloyatidagi umumta'lim maktablarida o'qiyotgan 9–11-sinf o'quvchilari ($n=120$) o'rtasida o'tkazildi. Respondentlar yoshi 15-17 oralig'ida bo'lib, ularning yarmi shaharlik, yarmi esa qishloq hududlaridan tanlab olindi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikalar:

- 1) “Kasbiy yo'nalishga tayyorgarlik” so'rovnomasi (A. A. Azbel' versiyasi);
- 2) Shaxsiy qadriyatlar testi (S. Shvarts);
- 3) Kasbiy qiziqishlar testi (Holland);
- 4) “Men kimman?” erkin assotsiatsiyalar metodi;
- 5) “Ota-onalar ta'siri” baholovchi matritsa.

Tadqiqot natijalari SPSS 26.0 dasturida deskriptiv, korrelyatsion va faktor tahlili yordamida qayta ishlanib, natijalar diagramma va grafiklar ko'rinishida tasvirlandi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra:

- **Oila a'zolarining fikri** – 62% o'quvchi kasb tanlashda ota-onasining fikrini asosiy omil sifatida ko'rsatgan.
- **Shaxsiy qiziqishlar** – 54% o'smirlar o'z iste'dodi va qiziqishini inobatga olganini bildirgan.
- **Jamiyatlardagi stereotiplar** – 43% o'quvchilar tanlovda ommaviy axborot vositalarining, ijtimoiy tarmoqlarning ta'sirini sezgan.

Kasbiy niyatlarda **gender farqlari** ham kuzatildi. Qizlar tibbiyot, pedagogika va san'at sohalariga ko'proq moyillik bildirgan, o'g'il bolalar esa axborot texnologiyalari, muhandislik va harbiy xizmatga qiziqqan.

Erkin assotsiatsiya metodida “kasb” so'ziga nisbatan berilgan so'zlar: “kelajak”, “muvaffaqiyat”, “pul”, “baxt”, “stress”, “ijtimoiy maqom”. Bu natijalar o'smirlar ongida kasb tanlash kuchli ichki konfliktlar va ijtimoiy bosim bilan kechishini ko'rsatadi.

Faktor tahlili shuni ko'rsatdiki, uch asosiy faktor kasbiy niyatga kuchli ta'sir ko'rsatadi:

1. Ota-ona yondashuvi va qo'llab-quvvatlovi
2. Shaxsiy qadriyatlar va motivlar
3. Informatsion muhit va tarmoqdagi modellar

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida o'smirlik davrida kasbiy niyatlarning shakllanishi murakkab, ko'p omilli jarayon ekanligi aniqlandi. Ushbu jarayonni chuqur tahlil qilish asosida quyidagi muhim xulosalar chiqarildi:

1. Kasbiy niyatlarning shakllanishi ko'p omilli xususiyatga ega bo'lib, unda individual (qiziqishlar, iqtidor, shaxsiy fazilatlar) hamda ijtimoiy (ota-onalarning yondashuvi, atrof-muhit ta'siri, ta'lim tizimi imkoniyatlari) omillar o'zaro chambarchas bog'langan holda ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, o'smirlik davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari — mustaqil fikrlash, o'zini namoyon qilish ehtiyoji va shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi kasbiy tanlovda muhim rol o'ynaydi.

2. Ota-onalarning emotsional va axborotli qo'llab-quvvatlashi, ularning kasbiy tanlovdagi ishtiroki o'smirlarning qaror qabul qilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ota-onasi bilan muntazam kasbiy mavzularda muloqot qiladigan o'quvchilar o'z kasbiy maqsadlariga nisbatan ancha aniqlik va ishonch bilan yondashadi.

3. Ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish tizimi yetarlicha tizimlashtirilmagan, amaliy psixologik yondashuvlar yetarli darajada joriy qilinmagan. Maktab psixologlari, sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari orasidagi hamkorlik, shuningdek, o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari bilan bog'liq individual yondashuv mexanizmlarining mavjud emasligi sezilarli kamchilik sifatida qayd etildi.

Shunga asosan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Kasbiy diagnostika va maslahat markazlarini har bir umumiy o'rta ta'lim muassasasida tashkil etish lozim. Ushbu markazlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini o'rganish, kasbiy yo'naltirish bo'yicha maslahatlar berish va ular bilan shaxsiy reja asosida ishlashga xizmat qiladi.

2. “Kasbiy portfel” yuritish va uni monitoring qilish tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Bu portfel orqali o‘quvchi yutuqlari, qiziqishlari, psixologik testlar natijalari va kasbiy o‘shish istiqbollari muntazam ravishda qayd etilib, o‘quvchi hamda uning ota-onasi uchun muhim ma’lumotlar bazasi bo‘lib xizmat qiladi.

3. Raqamli platformalarda kasbiy yo‘naltirishga oid interaktiv, multimedaviy materiallar, video-ma’ruzalar, testlar va virtual mashg‘ulotlarni ishlab chiqish va ommalashtirish lozim. Bu o‘quvchilarning raqamli texnologiyalar orqali kasbiy o‘zini anglash va tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

4. Psixolog va pedagoglar uchun kasbiy yo‘naltirish sohasida maxsus malaka oshirish kurslarini tizimli ravishda tashkil etish zarur. Bu orqali ular o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy metod va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

5. Ota-onalar uchun kasbiy yo‘naltirish mavzusida maxsus seminar va treninglar o‘tkazish, ularga farzandlarining individual qiziqishlarini aniqlash va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar berish — kasbiy niyatlar shakllanishida muhim omil sifatida qaraladi.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali o‘smirlarning kasbiy niyatlari yanada ongli, barqaror va ijtimoiy ehtiyojlarga mos holda shakllanishiga erishish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, yoshlarning shaxs sifatida kamol topishi, jamiyatga integratsiyalashuvi va mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Erkaboyeva, N. (2020). Psixologik rivojlanish bosqichlari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Holland, J. L. (1997). Making Vocational Choices. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

3. Super, D. E. (1980). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), 282–298.
4. Abdujabborova, G'.M. (2018). *Kasbiy yo'nalishni shakllantirishning psixologik omillari*. Toshkent: TDPU.
5. Krumboltz, J. D. (1994). Improving Career Development Theory from a Social Learning Perspective. In Savickas & Lent (Eds.), *Convergence in Career Development Theories*.
6. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65.
7. Volfolk, A. (2004). *Educational Psychology*. Boston: Pearson.
8. Nurmatova, D. (2021). *O'smirlik psixologiyasi*. Samarqand: Navoiy nashriyoti.
9. Dastanov, B. (2022). *Kasbiy yo'naltirishning ijtimoiy-psixologik asoslari*. Toshkent: Ilm Ziya nashriyoti.
10. Khamdamova, M. (2020). *O'smirlarning shaxsiy rivojlanishida ijtimoiy omillarning roli*. Toshkent: Fan va texnologiya.